

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

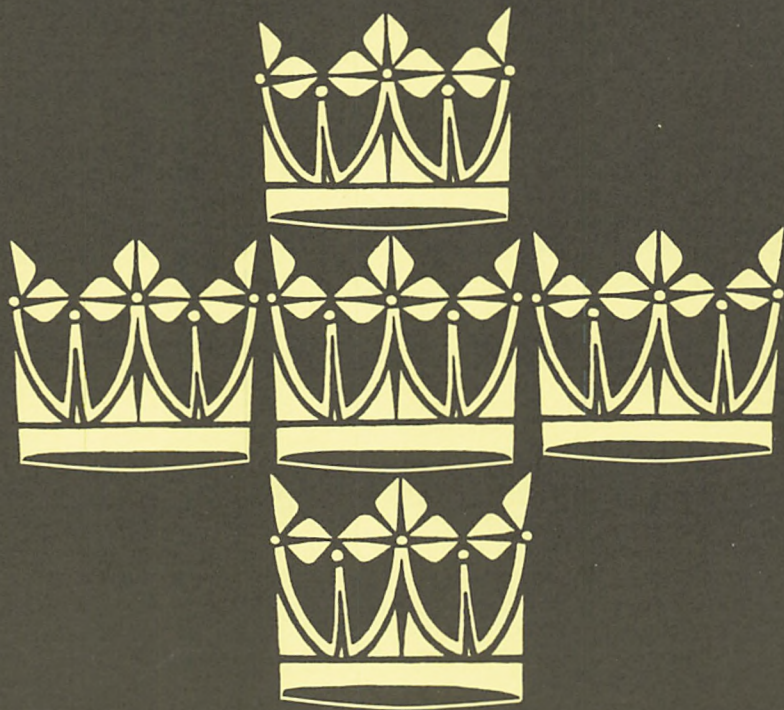
Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Franz-Heinz von Hye

Tidlige heraldiske vidnesbyrd om europæisk bevidsthed
i det gamle Tirol 385

Yrjö Sormunen

Hur såg stickhjälmén ut? 400

Nils G. Bartholdy

Færøernes væddervåben i ny skikkelse 403

Heraldica varia 405

Heraldisk litteratur siden sidst 407

Nils G. Bartholdy

Aage Wulff 1918-2003 415

Dette hæfte er udgivet med støtte fra Alfred Goods Fond.

Vejledning til forfatterne

Manuskripter indsendes til redaktionen i et eksemplar, mens forfatteren selv beholder en kopi. Redaktionen påtager sig intet ansvar for uopfordret indsendte manuskripter, billeder m.m., men returnerer i øvrigt billedmateriale efter brugen.

Manuskripter maskinskrives på A4-ark med 1 1/2 linjes afstand og 4-5 cm bred margen. Forkortelser bør så vidt muligt undgås (altså ikke H.T. eller lignende, men: Heraldisk Tidsskrift). Egentlige artikler skal være forsynet med et kort resumé på engelsk, tysk eller fransk.

Noterne markeres med et svævende tal (uden parentes) i brød- eller billedtekst, noterne skrives for sig og nummereres fortløbende. Titlen på de bøger og tidsskrifter, der henvises til, kursiveres eller understreges, og både forfatter, titel og udgivelsessted og -år medtages.

Billeder. Billedtekster skrives ligeledes for sig og nummereres fortløbende. Der bruges betegnelsen Ill./ill. både i brød- og billedtekst. Billedernes omtrentlige placering i brødteksten markeres i margenen. Billedforslag med tilhørende undertekster vedlægges samtidig med at manuskriptet indsendes. Billedteksterne skal foreligge på et af de skandinaviske sprog samt på resumets sprog.

Håndskrevne rettelser bør ikke forekomme i manuskriptet. Når manuskriptet er godkendt og korrektoren foreligger, kan rettelser mod manuskriptet, herunder udvidelse af tekst eller noter, ikke ventes fulgt af redaktionen. Dersom rettelser mod manuskript er tvingende nødvendige, betales de af forfatteren.

Efter udsendelsen af tidsskriftet får forfatteren et antal heraf, svarende til antallet af trykte sider i artiklen.

Anmeldelser forsynes med overskrift af følgende indhold og med tegnsætning som anført: Forfatterens/forfatternes navn/e: Bogens titel (evt. undertitel eller skriftrække). Udgivelsessted, forlag, årstallet på titelbladet. Antal sider (evt. romertal + arabertal, f.eks. XII, 356 s.). Ved illustrerede værker antal plancher eller blot ill., antal kort. Pris i oprindelseslandets valuta.

Artikler modtages helst på diskette sammen med en papirudskrift af manuskriptet. Disketten bør kun vise én teksttype, altså uden kursivering, fed type eller understregninger. Sådanne markeringer kan derimod angives i det vedlagte manuskript. Teksten skrives uden brug af orddele, notefunktion og tabulator ved linjeskift, og der må ikke forekomme en blank linje mellem hvert nyt afsnit. Noterne følger samlet sidst efter teksten. Diskette leveres som WP 5.1, ASCII-format eller MacWrite.

HERALDISK SELSKAB
HERALDISKA SÄLLSKAPET
HERALDISK SELSKAP

Generalforsamlingen den 30. maj 2003 i Åbo

I sin beretning oplyste formanden Allan Tønnesen, Danmark, at selskabet i 2002 udsendte en ajourført udgave af *Dansk Heraldisk Bibliografi* redigeret af Steen Clemmensen, Danmark. Af udgivelsesprojekter kan nævnes Peter Kurrild-Klitgaard: *Heraldiske Mottoer*, Per Hougaard: *Symboler i Heraldikken* og Kaare Sidselrud: *Våpenrulle for de katolske biskoper og overhyrder i Norden efter reformasjonen* og en ny udgave af Sven Tito Achen: *Heraldikkens femten Glæder*.

Medlemstallet er atter gået ned. Selskabet har 465 medlemmer: 214 i Danmark, 106 i Sverige, 73 i Norge, 23 i Finland, 8 i Island og 41 i andre lande. Via hjemmesiden modtages der løbende indmeldelser, men ikke nok til at opveje nedgangen.

Selskabets hovedaktivitet er tidsskriftet, der produceres så omkostningslavt som overhovedet muligt. Redaktøren arbejder gratis. Forfatterne modtager ikke honorar. Udgifter i forb. m. styrelsesmøderne afholdes af styrelsesmedlemmeme. Alligevel udviser regnskabet, ligesom sidste år, et underskud. Det er styrelsens opfattelse, at en sænkning af tidsskriftets udstyrsmæssige standard ville føre til yderligere medlemstab.

Selskabets fremtid må sikres ved større indtægter. Selskabet har med taknemmelighed i mange år modtaget en årlig støtte på 10.000 DKR fra Alfred Good's Fond, Danmark, der i år har forøget støtten til 15.000 DKR, men der må skaffes støtte fra anden side.

I en årrække modtog selskabet en årlig støtte fra NOP-HS (Nordisk Publiceringsnämnd för Humanistiska och Samhällsvetenskapliga Tidskrifter), der imidlertid ikke har ydet støtte de sidste 4 år. Forrige gang begrundedes et afslag på selskabets ansøgning med: "Nämnden avslag på ansökan på den ansåg att tidskriften är väl rustad att klara sig utan bidrag", og sidste år lød begrundelsen: "att tidskriften årligen uppvisat ett återkommande nettoöverskott, som dock synes minska". Begrundelse for afslag er *absurde*, da regnskaberne viser *et underskud*. Sverige har i de 4 år bestridt sekretariatsfunktionen, der nu overgår til Finland. Forhåbentlig medfører dette en ændring i opfattelsen af tidsskriftets støtteværdighed. Ansøgningerne til NOP-HS har medført en årlig udgift på 10.000 DKR til en statsautoriseret revisor, hvilket er *et krav* fra NOP-HS.

Fra det danske Kulturministeriums tidsskriftstøtteudvalg blev en ansøgning afslået med begrundelsen: "at udvalget på baggrund af tidsskriftets store antal abonnenter ikke ser noget reelt behov for støtte"!

På baggrund af de nævnte instansers arrogance og virkelighedsfortrængning opfordrede Allan Tønnesen styrelsesmedlemmer og andre medlemmer i *alle de nordiske lande* til at undersøge mulighederne for støtte i deres respektive lande.

En forbedring af selskabets økonomi kan opnås, hvis medlemstallet øges. Næsten halvdelen af medlemmerne er danske. Men selskabet er nordisk, og i tidsskriftet er der en fin balance mellem artikler fra de forskellige lande. Styrelsesmedlemmer og andre i Finland, Island, Norge og Sverige opfordredes derfor til aktivt at hverve nye medlemmer til selskabet. På forslag af Jesper Wasting, Sverige, har Svenska Heraldiska Föreningens medlemmer fået tilbud om 50% rabat det første år, hvis de bliver medlemmer af Heraldisk Selskab. En tilsvarende ordning kunne tænkes for andre nationale foreninger.

Selskabets hjemmeside er vigtig for bl. a. medlemshvervningen. Web-master er Peter Kurrild-Klitgaard, Danmark, der bistås af Per Olsen, Danmark.

Allan Tønnesen takkede styrelsesmedlemmerne, og herunder især tidsskriftets redaktør Poul Holstein, artiklernes forfattere og redaktionsudvalget, samt suppleanter og revisorer, der har bidraget til selskabets beståen.

Flere generalforsamlingsdeltagere udtrykte bekymring for selskabets økonomi og opfordrede styrelsen til at undersøge, om det er muligt at nedbringe udgifterne til porto og revision. Eric Bylander, Sverige, ønskede, at alle heraldiske selskaber i Norden samledes under én paraply.

Regnskabet blev godkendt. Man fandt det uklogt at forhøje årskontingenten så hurtigt efter den seneste forhøjelse. Det blev derfor vedtaget, at det fortsat er 250 DKR.

Styrelsen og styrelsessuppleanterne blev genvalgt. Dog havde Steen Clemmensen, Danmark, ønsket at udtræde. I stedet valgtes Jens Bloch, Danmark. Som generalforsamlingsudpegede revisorer valgtes Steen Zangenberg og Lene Clorius, begge Danmark, og Erling Svane og Sigvard Mahler Dam, begge Danmark, valgtes til revisorsuppleanter.

Nils G. Bartholdy

HERALDISK SELSKAB
HERALDISKA SÄLLSKAPET
HERALDISK SELSKAP

Sekretariatet:
Rygårds Allé 3, 2. th.
DK-2900 Hellerup
Danmark

Poststemplets dato

Kære medlem

Hermed indkaldes til HERALDISK SELSKABS årlige generalforsamling,
Tirsdag den 25. maj 2004 kl. 19.30
I "Harsdorffsalen", Rigsarkivet, Tøjhusgade 1, København,

Med følgende dagsorden:

1. Valg af dirigent
2. Formandens beretning om selskabets virke i det forløbne år
3. Beretninger om lokalafdelingernes virke
4. Beretninger fra nedsatte udvalg
5. Kassererens forelæggelse af det reviderede regnskab til godkendelse
6. Fastsættelse af næste års kontingent
7. Behandling af forslag fra styrelse eller medlemmer
8. Valg af medlemmer og suppleanter til styrelsen
Efter tur afgår Nils G. Bartholdy, Poul Holstein, Bo Møller og Susanne Vogt (Danmark),
Tom Bergrøth (Finland) samt Stéfan Snæbjørnsson (Island), som alle er villige til
genvalg.
Suppleanterne Niklas Procopé (Finland), Geir Helgen (Norge), Jesper Wasling
(Sverige) og Arni Th. Amason er villige til genvalg.
9. Valg af to revisorer og to revisorsuppleanter
10. Eventuelt

Der gøres opmærksom på, at kun medlemmer, der har betalt kontingent for 2004, har stemmeret på generalforsamlingen.

Med venlig hilsen
styrelsen

Tidlige heraldiske vidnesbyrd om europæisk bevidsthed i det gamle Tirol

Med særligt henblik på våbenerne for Danmark, Norge og Sverige

Af *Franz-Heinz von Hye*

Internet, radio, fjernsyn og mobiltelefon har gjort verden lille. Vældige geografiske afstande kan nås på få timer og minutter. Før der var noget, der hed jernbaner og dampskibe, måtte man bruge måneder og år for at kunne gennemføre pilgrimsrejser til f.eks. Det Hellige Land eller til Santiago de Compostela, hvortil man i dag kan komme med jetfly eller aerobus i løbet af nogle timer. Og dog har eksistensen af lande på det europæiske kontinent og ved Middelhavets kyster i hvert fald i 800 år været velkendte for folk i bjerglandet Tirol. Men indtil 1960'erne var det kun en forholdsvis lille kreds, der personligt lærte disse lande at kende. De få var især diplomater, højadelige, soldater og pilgrimme samt præster og mere eller mindre formuende personer på dansesrejse.

Tirol og Europa

Personer hjemmehørende i Tirol finder vi i de førnævnte grupper navnlig som pilgrimme – og både blandt dem, hvis mål var Det Hellige Land, Rom eller Santiago de Compostela i det nordvestlige Spanien. Pilgrimsfart til Det Hellige Land eller Santiago de Compostela kendte man til i Tirols dalstrøg allerede i 1100-tallet, og man praktiserede dem selv.¹ Til de tidlige prominente pilgrimme hører en nevø af

grundlæggeren af klostret Schuls-Marienberg omkr. 1096, hr. Gebhard II af Tarasp, der også selv støttede dette benediktinerkloster med betydelige stiftelser.²

Vejen til Det Hellige Land gik mest via Venezia, hvor man indskibede sig.³ Pilgrimsrejsen til apostlen Jakob den Ældres grav kunne fra Tirol foretages ad tre forskellige ruter: over Brenner- og Arlberg-passet, over Ofenpasset eller via indskibning i Genova til Barcelona. De to førstnævnte veje havde begge Maria Einsiedeln i Schweiz som første etape, hvor pilgrimme fra det sydtyske og bøhmiske område samledes for derfra sammen at nå til Nordspanien ad en af hovedruterne over Sydfrankrig.⁴

I senmiddelalderen var det navnlig Tirols kendteste "europæiske" lejesvend og hugaf, pilgrim og digter Oswald von Wolkenstein (død 1445), der ligeledes træffes i Preussen samt i Ungarn, England, Spanien, Nordafrika og i Det Hellige Land.⁵ Før han tiltrådte sin pilgrimsrejse dertil, lod han i 1408 den mindsten hugge, der i dag befinder sig under den tidligere kirkegårds vestarkader nord for domkirken i Brixen. Denne selvavede mindsten illustrerer tillige de farer, som en pilgrim eller rejsende dengang udsatte sig for. Oswald von Wolkenstein var sig fuldstændig bevidst, at omstændighederne

kunne medføre, at han aldrig mere ville vende hjem, og da skulle dette stenmindesmærke fungere i stedet for en gravsten.

For mange af de vidtberejste personer var Tirol med sine uerstattelige pasveje imidlertid ikke kun et middel til at nå de fjerne mål. For et sandsynligvis større antal mennesker, især købmænd og andre handlende, var Tirol også selv målet. Her skal først og fremmest besøgene på de i hele Europa kendte årlige markeder eller messer i Bolzano nævnes, der påviseligt fra 1202 samlede Mellemeuropas handelsverden to gange om året, fra 1357 tre gange og fra 1500-tallet endog fire gange.⁶

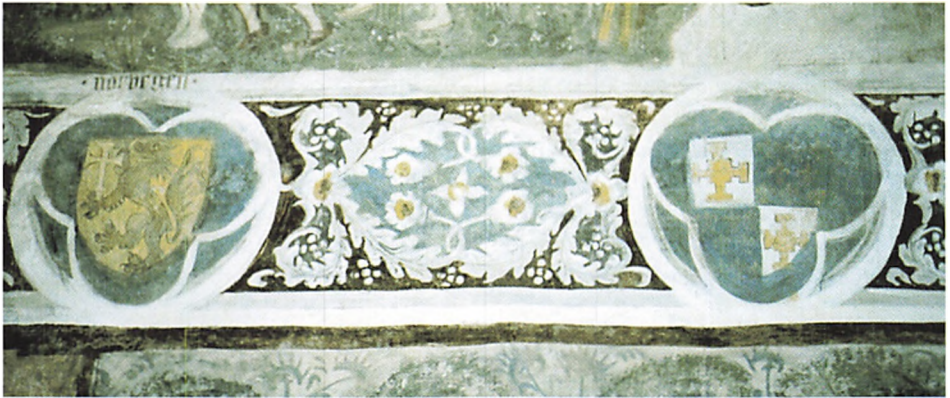
“Det Hellige Romerske Rige” på Runkelstein

Cirka tyve år før Oswalds pilgrimsfart til Det Hellige Land blev der i nærheden af Bolzano skabt et helt anderledes udformet mindesmærke i Tirol med europæisk perspektiv. Der tænkes på det rigeligt med våbener smykkede freskomaleri af en ridderturnering i den øverste sal i vestfløjen af slottet Runkelstein. Denne borg var omkring 1388 blevet genopført af Nikolaus Vintler og udsmykket med fresker, der gengav hans bedrifter. Det store freskomaleri forestiller en turnering, hvori en hertug af Østrig-Tirol og adskillige tirolske adelsmænd deltog, der alle kan kendes

Runkelstein i Sydtyrol, sydvæggen. Turneringsscene omgivet af ramme med våbener for kejseren og kurfyrsterne foroven og ikke-tyske statsvåbener forned, ca. 1390.

Runkelstein in Südtirol, Südwand. Turnierfresko umgeben von Wappen des Kaisers und der Kurfürsten oben und von nicht-deutschen Staaten unten, um 1390.

Runkelstein i Sydtyrol, sydvæggen. Våbener for Norge og Napoli, ca. 1390. Våbnet for Norge viser fejlagtigt en korsbærende løve.
Runkelstein in Südtirol, Südwand. Fehlerhaftes Wappen von Norwegen mit einem kreuztragenden Löwen und Wappen von Neapel, um 1390.

på deres våbener. Vor interesse for denne fresko gælder ikke så meget billedet som sådant, men derimod rammen og dens heraldiske indhold.

Hvad dette tema angår, kunne man også pege på andre kunstværker som f.eks. brystværnreliefferne på Marienkirche i Nürnberg fra ca. 1350⁷ eller facadeudsmykningen på det såkaldte Nassauerhus samme sted fra 1431-32.⁸ Dog er der en

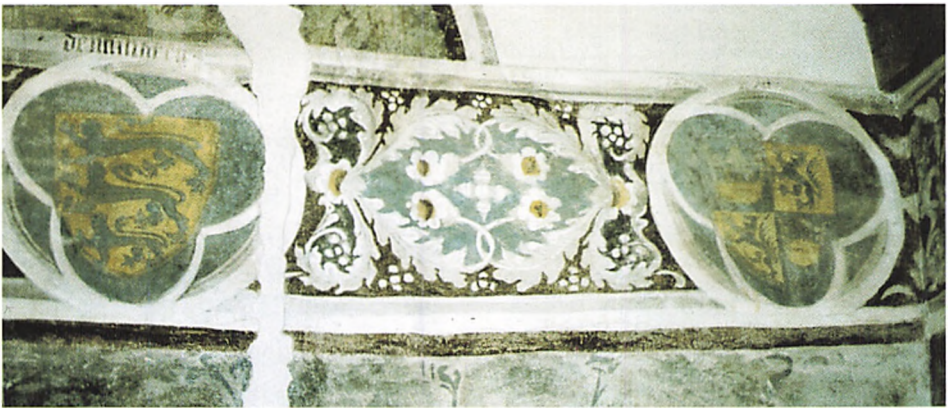
Runkelstein i Sydtyrol, vestvæggen. Norges (eller Zimmerns?) våben, ca. 1390.
Runkelstein in Südtirol, Westwand. Wappen von Norwegen (oder Zimmerns?), um 1390.

betydelig forskel på disse og andre eksempler og så freskomaleriet på Runkelstein. De nævnte relieffer med heraldik i Nürnberg viser kun våbenerne for de syv tyske kurfyrster samt kejser Karl IVs hhv. kong Sigmunds ørnevåben.

Vægmalерiet på Runkelstein gengiver derimod foruden Det Hellige Romerske Riges dobbeltørn⁹ og de syv kurfyrsters våbener, der ses foroven, en række våbener knyttet til europæiske stater, navnlig England, Ungarn, Aragonien, Norge, Napoli, Danmark og utvivlsomt Sverige samt yderligere et skjold, hvis indhold desværre ikke lader sig identificere; sand-

synligvis er der tale om Frankrigs våben, hvis manglende tilstedeværelse i dag kun kan forklares som en følge af skader forvoldt af klimaet.

Det våben, der må være Sveriges, er firdelt. 1. og 4. felt er blå med ikke tre kroner, men kun én gylden krone. I 2. og 3. felt ses en blå løve i guld, altså en omvendt tinging i forhold til det korrekte

Runkelstein i Sydtyrol, sydvæggen. Våbener for Danmark og Sverige, det sidste med kun én krone i 1. og 4. felt.

Runkelstein in Südtirol, Südwand. Wappen von Dänemark und Schweden, das letzterwähnte mit nur einer Krone im 1. und 4. Feld.

folkungevåben, hvortil kommer, at de tre sølvstrømme mangler. Selv om dette skjold således ikke i detaljer svarer til det svenske kongevåben fra slutningen af 1300-tallet, giver det ud fra sammenhængen god mening at forbinde det med den svenske konge Albrekt af Mecklenburg. Freskomaleren har bare haft et mangelfuldt forlæg at støtte sig til. Af det landsnavn, der har stået over skjoldet med sort frakterskrift, er der sparsomme, men desværre kun ulæselige rester tilbage.

Anderledes forholder det sig med våberne for Norge og Danmark, over hvilke man endnu tydeligt kan læse "norvegen" og "denmarc". Det norske våben har ikke de rigtige tinkturer, men viser en blå løve i guld, og den holder fejlagtigt et kors i stedet for en økse. Der kan muligvis være tale om en forbytning, idet der andetsteds i salen ses et våben med en øksebærende løve, som dog kan være Zimmerns våben. Det danske våben er korrekt, tre blå løver i guld. Hjerterne er udeladt, men det var ikke ualmindeligt i middelalderen.

Set med nutidens øjne kan denne kombination af Det Hellige Romerske Riges dobbeltørn, kurfyrsternes våbener og de nævnte suveræne europæiske staters våbener forekomme uforståelig eller ligefrem besynderlig. For den politisk interesserede i datiden forelå der imidlertid ikke en billedligt udtrykt præntention fra den romerske kejsers side rettet mod hele Europa, men vel nok en heraldisk anskueliggørelse af idealforestillingen om den af kirkens overhoved kronede romerske kejser som overhoved og beskytter af hele kristenheden, hvis daværende geografiske udstrækning kunne symboliseres af de

nævnte europæiske fyrstevåbener. Denne tanke fremgår også med al tydelighed af kejser Karl IVs "gyldne bulle" fra 1356 om valget af den romersk-tyske konge og fremtidige kejser ("ad eligendum Romanorum regem et futurum imperatorem"), hvor kåringen med Guds hjælp også skulle medføre, at den pågældende må betragtes som kristenhedens hoved: "cum Dei adiutorio eligere ... temporale caput populo Christiano".¹⁰

Cirka firs år efter tilblivelsen af freskomaleriet på Runkelstein blev det almindeligt at lade "det kristne" ved det samme grund benævnte "Hellige Romerske Rige" komme billedligt til udtryk ved, at et kors med den korsfæstede Jesus blev lagt på brystet af den sorte dobbeltørn, hvis hoveder derfor altid var forsynet med glorie. Den ældste kendte gengivelse af denne kombination ses i en krønike i Köln fra 1471-72.¹¹

Den ældste gengivelse af en sådan dobbeltørn med glorie for Det Hellige Romerske Rige med billedet af den korsfæstede frelser synlig for en større offentlighed findes i form af et freskomaleri i arkaderne på østsiden af Herzog-Friedrich-Straße i Innsbrucks gamle bydel, hvor den blev malet i 1495 på initiativ af den daværende dommer i byen.¹² Et særkende ved denne rigsørn er de såkaldte "quaternioner", sekvenser med hver fire våbenskjolde for "Rigets led", hvormed denne ørns vingefjer er belagt.

I denne sammenhæng skal det også nævnes, at en næsten lige så gammel fresko med dobbeltørnen ses ved indgangen til den tidligere bolig for degnen ved domkirken i Brixen med en tekst, der glorificerer kejser Karl den Store som

Våbener på en husfacade i Bruneck i Sydtyrol, ca. 1450. Til højre ses Norges våben med navnet "Jspania" foroven og et fantasivåben for Danmark med en hest, desuden fantasivåbener for "Alexandria" og Skotland.

Wappen an einer Fassade eines Stadthauses in Bruneck in Südtirol, um 1450. Rechts das Wappen von Norwegen oben bezeichnet "Jspania" und ein Phantasiewappen von Dänemark mit einem Pferd, ausserdem Phantasiewappen von "Alexandria" und Schottland.

Det Hellige Romerske Riges grundlægger.

Det er værd at bemærke sig, at de her nævnte symboler på Det Hellige Romerske Rige alle befinder sig ved vejen til Brenner.

Omkring 1450 blev der på en husfacade i Bruneck malet de delvis fantasifulde våbenskjolde for kongerigerne Skotland, "Alexandria", Danmark, Norge, Marokko, Ungarn, Frankrig, England og Bøhmen. Det viser, at man også i Bruneck – fyrstbiskopperne af Brixens by ved den vej ud af Det tyske Rige fra Augsburg over Innsbruck og Brenner, Pustertal og Cadore-

regionen til Venezia, der var den foretrukne, fordi den var den korteste – meget vel vidste, at verden ikke endte ved fyrstedømmet Brixens grænser, men omfattede de tre den gang kendte verdensdele, der omgav Middelhavet, nemlig Europa, Asien (en gang Alexander den Stores rige) og Afrika.¹³

For en tiroler i 1400-tallet var det derfor ikke "en by i Rusland", når landsfyrsten, hertug Sigmund den Møntrige (1446-90, død 1496), hentede sin første gemalinde Eleonore fra det fjerne kongerige Skotland.¹⁴

Enkelte blandt landadelen stod på ingen

Exlibris for Christoph von Botsch og Barbara von Fuchsberg. Over deres våbener ses fem ordens-tegn: en hertugelig østrigsk orden (et brændende lam foran et klippestykke, der hænger i et skriftbånd), den aragonske Kandeorden (en grif med krone om halsen på et skriftbånd under en kande med tre liljer), den ungarske Drageorden (en drage, der krymper sig under et strålende kors), den østrigske Retfærdigheds- eller Ørneorden (en kronet ørn stående på et skriftbånd under en fra en sky kommende arm med et ris) og den danske Elefantorden (Jomfru Maria med Barnet og en medaljon med Kristi tornekrans og nagler i en kæde af betårmede elefanter). Foto: Universitätsbibliothek Innsbruck.

Ex libris von Christoph von Botsch und Barbara von Fuchsberg mit österreichischen, ungarischen und aragonesischen Ordenszeichen wie auch dem dänischen Elefantenorden.

måde tilbage for den internationale landsfyrste. Som eksempel på denne type kan nævnes ridderen Christoph Botsch (død ca. 1483-84), der ikke alene bar ordens-tegn fra Østrig, Ungarn og Aragonien, men også *den danske Elefantorden*.¹⁵

Tirol, hvis natur bar præg af adgangsvejene via passene, oplevede først rigtigt den europæiske spændvidde under Sigmunds adoptiv søn og efterfølger, den senere kejser Maximilian I, der regerede i Tirol 1490-1519. Hans politik var ganske vist ikke altid en succes, men hans politiske og kulturelle holdning nød europæisk ry. Dette bekræftes både af hans egne ægteskaber med Maria af Burgund (1477-82) – en forbindelse (1490-91) med Anne, arving til Bretagne, måtte opgives – og Bianca Maria Sforza af Milano (1494-1510) og ikke mindst af de ægteskabelige forbindelser, det lykkedes ham at knytte mellem sine børn og det spanske kongehus. Det samme manifesterede sig kort før hans død i en aftale om et ægteskab med det polsk-bøhmisk-ungarske kongehus Jagiello.¹⁶

Men hvad har alt dette med Tirol at gøre? Ganske meget! Maximilian følte sig særligt nært knyttet til Tirol, hvor han i 1490 i en alder af 31 år for første gang blev selvstændig landsfyrste – i Burgund var han blot prinsgemal og regent. Tirol blomstrede på grund af bjergværksdriften, hvad der ikke gjorde det mindre tiltrækkende, og for en passioneret alpejæger som Maximilian udgjorde landet det bedste tænkelige jagtrevir. Det var ikke mærkeligt, at denne "fra sadlen" regerende kejser, der næsten altid var på vej fra én residens til en anden, som regel opholdt sig i nogen tid i Tirol eller i den tirolske resi-

densby Innsbruck én gang om året, hvad han ikke gjorde i andre af sine lande. I perioden 1508-18 opholdt han sig kort tid i tre af årene i Wien, hvorimod det kan påvises, at han kun i tre år ikke var til stede i Tirol/Innsbruck.

Spor efter Maximilian I i Tirol

Maximilians relativt hyppige ophold i Tirol og Innsbruck satte også rent personlige spor dér, og de var præget af hans europæisk dimensionerede tænkemåde og følelser. Dette manifesterer sig endnu i dag på synlig måde på talrige bygninger og mindesmærker: Således lod han ca. 1494-96 billedet af sig selv og sine to hustruer på pragtkarnappen på "das Goldene Dachl" i Innsbruck omgive af relieffer med maurisk-sydspanske dansere og statuen af sin søn Philip i Hofkirche samme sted bære Granadas granatæblekrone, som Philips svigermor Isabella af Kastilien må have udtænkt.¹⁷

Den allerede omtalte, berømte fresko med quaternionsønnen, som Maximilians protegé i Innsbruck dommeren Walter Zeller i 1495 lod male i hvælvet i arkaden til sit hus i Herzog-Friedrich-Straße 35, fører os – i billedprogrammet omkring rigsønnen – til Bøhmen og Ungarn, til Kroatien, Bosnien og Dalmatien, til Galicien og Sevilla (Spanien), Portugal og Danmark. Våbenerne for Galicien og Sevilla blandt alle de østrigske arvelandes er de allerførste billedlige hentydninger til de ovennævnte ægteskabstraktater med Spanien, og Kroatiens våben i arkaden er dettes ældste kendte forekomst.¹⁸ Det danske våben, der er føjet til omkring 1515, er en hentydning til ægteskabet mellem Maximilians barnebarn Elisabeth og den

Dansk kongevåben i arkade i Innsbruck, ca. 1515. Hentyder til Christian II. Hovedskjoldet er firdelt af Dannebrogskorset med felter for Danmark, Sverige, Norge og de Venders, i hjerteskjoldet Oldenburg. Midterskjoldet med de hertugelige våbenmærker mangler.

Dänisches Königswappen in einem Laubengewölbe in Innsbruck, um 1515. Bezieht sich auf König Christian II. Geviert vom Dannebrogskreuz mit Feldern von Dänemark, Schweden, Norwegen und "der Wenden". Oldenburg im Herzschild. Es fehlen die herzoglichen Wapen.

danske konge Christian II. En gruppe for sig udgør de fire på begge sider af dobbeltørnens hoveder placerede våbenskjolde for Frankrig, England, Sicilien og Skotland, der skal hentyde til, at kongerne i disse lande – efter deres egen statsopfattelse, ikke efter kirkens mening – i lighed med den romerske kejser og romersk-tyske konge skulle have salvingssakramentet ved deres kroning.¹⁹

Quaternionsrigsørnen i Innsbruck

Både på Runkelstein og i Innsbruck figurerer dobbeltørn primært som Det Hellige Romerske Riges våbendyr, omend der på de to freskers tilblivelsestid ca. 1390 og 1495 strengt taget ingen kejser var, men kun en konge, der ikke var kronet til kejser – men alligevel kaldte sig sådan. Ca. 1390 var det Wenzel, i 1495 Maximilian I. Mens dobbeltørn ca. 1390 endnu ansås for kun at være et officielt symbol for Riget og dets kejser,²⁰ forholdt det sig fra 1433 sådan, at den sorte ørn med ét hoved i gyldent skjold blev officielt brugt af den tyske konge og den sorte dobbeltørn i gyldent skjold af kejseren.

Begge steder er dobbeltørn på hver side omgivet af de tyske kurfyrsters våben, der for quaternionsørnens vedkommende er placeret øverst på ørnens udstrakte vinger. Der er dog også betydelige forskelle: Våbenprogrammet på turneringsfresken på Runkelstein sigter med de otte våbenskjolde for europæiske stater under dobbeltørn til Det Hellige Romerske Riges og dets kejsers funktion som "beskytter" af den samlede (europæiske) kristenhed, mens den innsbruckske quaternionsørnens heraldiske program dels viser hen til lande, der var genstand for Maximilians dynastiske politik, og dels til det angivelige salvingssakramente ved kongerne af Frankrigs, Englands, Siciliens og Skotlands og især til den romersk-tyske konges resp. kejsers kroning. På grund af denne "salving" tilkom der efter sigende disse konger større ære og anerkendelse end ikke-salvede.²¹ Runkelstein-freskens stærke, fælleseuro-

pæiske element leder man forgæves efter i quaternionsørnen i Innsbruck. Til gengæld fremhæver denne med glorieerne og frem for alt med gengivelsen af den korsfæstede Kristus på ørnens krop det kristne princip og Det "Hellige" Romerske Rige. Disse kristne symboler mangler helt på Runkelstein-fresken. På quaternionsørnen er det territoriale rigsbegreb reduceret til "Regnum Teutonicum", selv om en fuldstændig dokumentation af rigsterritoriet på ingen måde er tilstræbt. Snarere var formålet med disse quaternioner at dokumentere så mange stænder og "led" i Riget som muligt ved hjælp af våbenskjolde og Rigets sociale grupperinger på vingefjerene.

Kombinationerne med fire små skjolde eller quaternioner på hver enkelt vingefjer under rækken foroven med våbener for kurfyrsterne og Roms podestå vedrører kun interne stænder eller "led" i Det tyske Rige. De skal repræsentere følgende grupper:

a) Under Kristi højre arm: de fire hertuger (Braunschweig, Bayern, Schwaben, Lothringen), de fire markgrever, de fire borggrever, de fire såkaldte frie, de fire stæder (Augsburg, Metz, Aachen, Lübeck) og de fire bønder (Köln, Regensburg, Konstanz, Salzburg).

b) Under Kristi venstre arm: de fire vikarer, de fire landgrever, de fire grever, de fire riddere, de fire landsbyer (Bamberg, Ulm, Hagenau, Schlettstadt) og de fire borgere (Magdeburg, Luxemburg, Rothenburg, Altenburg).

Som det ses af denne oversigt, der i virkeligheden kun omfatter et uddrag af quaternionerne, stemmer gruppebetegnelserne kun delvis eller slet ikke overens

med gruppernes indhold. Gruppebetegnelserne skal kun nominelt antyde den pågældende stand. Ekstreme eksempler på afvigelse er de fire bønders og de fire landsbyers grupper, mens de fire borgere til en vis grad forklares ved endelsen "burg" i de nævnte stæders navne. Gruppen af Rigets hertuger med fire hertugdømmer er også kun delvis antydet; i en habsburgsk residensby som Innsbruck er det påfaldende, at de quasi-østrigske hertugdømmer Kärnten, Østrig og Steier mangler.

I denne sammenhæng skal det lige bemærkes, at denne form for præsentation af Rigets quaternioner såvidt vides første gang sås 1414 i Frankfurts rådhus "Römer" på kong Sigmunds bud, dog foreløbig uden at være kombineret med rigsoørnen. Den ældste kendte forekomst af quaternioner i kombination med Rigets dobbeltørn ses i den tidligere nævnte krønike i Köln fra 1471-72, hvor dog en række øverst med våbener for kurfyrsterne etc. mangler. Dette træffes for første gang på fresken med quaternionsørnen i Innsbruck. Siden voksede antallet af små våbenskjolde (Köln 32, Innsbruck 56 o.s.v.). På et træsnit fra 1510 af Hans Burgkmair i et etbladstryk, der må betegnes som officielt, men dog havde en vis tilknytning til kejser Maximilian I, er quaternionsørnen komponeret som på fresken i Innsbruck og har overskriften "DAS HAILIG RÖMISCH REICH MIT SEINEN GELIDERN",²² hvilket meget godt svarer til det reducerede rigsbegreb på denne tid.

Folk og rejsende, der ikke var fortrolige med rigsbegreb og kroning/salving, har næppe gjort sig mange tanker herom. Men

den dannede iagttagelse blev – ligesom på Runkelstein – konfronteret med rigsørnen i selskab med de europæiske statsvåbener, der tilsammen lignede et heraldisk landkort over Europa. Sammenligner man nu våbenprogrammet i rammen omkring turneringsfresken på Runkelstein med de statsvåbener, der er malet i hvælvene ved quaternionsørnen i Innsbruck, må man erkende, at der er en vidtgående overensstemmelse mellem de to våbenprogrammer. Forskelle er der for så vidt kun der, ved, at i Innsbruck er våbenerne for Nor-

ge og Sverige som følge af Kalmarunionen sat ind i det firdelte våbenskjold for Danmark, at Aragoniens våben er erstattet af Galiciens og Sevillas, og at våbenerne for Skotland, Dalmatien, Bosnien og Kroatien er tilføjet. I lyset af, at der i perioden 1300-1500, såvidt vides, ikke forekommer tilsvarende gengivelser af europæiske statsvåbener i området nord for Innsbruck og syd for Bolzano, viser deres forekomst på Runkelstein og i Innsbruck internationaliteten i trafikken over Brenner – her udtrykt i heraldikkens sprog. På samme

Quaternionsørn i arkade i Innsbruck, 1495. Dobbeltørnens vinger er dækket af små skjolde med våbener for kurfyrsterne m. fl. I de fire store skjolde ses våbenerne for Frankrig, England, Sicilien og Skotland.

Quaternionenadler in einem Laubengewölbe in Innsbruck, 1495. Doppeladler belegt mit Schildchen mit Wappen der Kurfürsten u. a. In den vier grösseren Schilden Wappen von Frankreich, England, Sizilien und Schottland.

måde må rækken af våbener fra ca. 1450 i Bruneck vurderes.

Det europæiske perspektiv, som de nævnte mindesmærker er udtryk for, og hvor man navnlig, når det drejer sig om tiden omkring 1400, undrer sig over, hvordan man i Tirol havde kendskab til disse våbener,²³ møder man også på kejser Maximilian Is enestående St. Georgsalter fra den tidligere St. Georgskirke i Ambras, der i dag befinder sig på slottet Ambras.²⁴ Dette fløjalter viser for øvrigt ligesom kejserens berømte rytterdaler fra 1509 præget i Hall i Tirol,²⁵ at også Napoli og Portugal foruden England, Ungarn og Bøhmen hørte til de kongeriger, på hvilke Maximilian mente at kunne gøre arvekrav gældende. Også Jörg Kölderers fresko fra 1499 på østfacaden af det våbensmykkede tårn i Innsbruck – i dag skjult i Hofburgs sydtårn – må nævnes i denne sammenhæng.

Tirols og den kejserlige landsfyrstes historisk-europæiske bevidsthed kom dog ikke kun til udtryk på mindesmærker i residensbyen Innsbruck og dens omegn, men også andre steder i landet som f.eks. på den overdådigt våbensmykkede kirkeklokke kaldet “Maria Maximiliana” i Schwaz, som den kendte kanon- og klokkestøber Peter Löffler i Innsbruck udførte i 1503.²⁶

Det absolutte højdepunkt, hvad angår historisk Europa-bevidsthed i Tirol, er dog uden tvivl kejser Maximilian Is allerede nævnte rytterdaler fra 1509, på hvilken han udtrykkeligt titulerede sig “PLVRIVMQVE EVROPE PROVINCIARVM REX ET PRINCEPS POTENTIS(S)IMVS”, altså – ikke ligefrem beskedent – som “den mægtigste konge og fyrste over

de fleste lande i Europa”. Maximilians Europa-begreb er således ikke en senere historieforsknings opfindelse eller fortolkning, men et vitalt element i denne fyrstes tankeverden eller snarere ønsketænkning. Dermed blev begrebet “Det Hellige Romerske Rige” med ham en ny, men ganske vist egocentrisk komponent, der kulminerede med udtrykket “QUOD IN CELIS SOL HOC IN TERRA CAESAR EST”.²⁷

I det tirolske område findes der flere minder om denne kejser, bl. a. i Sterzing, Lichtenberg, Eys im Vinschgau, Merano og i Bolzano, hvor Maximilian lod den statelige bygning med høje gavle, der i dag huser SydTirols naturhistoriske museum,²⁸ opføre ved siden af den tidligere Vintler Tor fra 1273. Men han interesserede sig også aktivt for “Sloss Runckelstain”, hvor han lod sin hofmaler Jörg Kölderer “fornye maleværket”.²⁹ Også på Runckelstein havde arbejdet ikke mindst til formål at gøre Maximilian selv nærværende gennem hans våbener.

Oversat fra tysk og bearbejdet af Nils G. Bartholdy

Statt einer deutschen Kurzfassung wird an die folgenden, ausführlichen Arbeiten des Autors verwiesen:

“PLURIVMQVE EUROPAE PROVINCIARVM REX ET PRINCEPS POTENTISSIMUS – Kaiser Maximilians I. genealogisch-heraldische Denkmäler in und um Innsbruck”, *Staaten. Wappen. Dynastien. Veröffentlichungen des Innsbrucker Stadtarchivs, Neue Folge, Band 18*, Innsbruck 1988, S. 35-63.

“Die heraldischen Denkmäler in Runkelstein und ihre historische Bedeutung” und “Das “Heilige Römische Reich” auf Runkelstein – frühe Zeugnisse europäischen Bewusstseins im alten Tirol”, *Schloß Runkelstein – Die Bilderburg* (Katalogband), Bozen 2000, s. 235-262 u. 381-396.

“Die vorheraldischen Anfänge und ältesten Hauptwerke heraldischer Kunst in Tirol”, *Heraldik – Bildende Kunst – Literatur, Jahrbuch der Heraldisch Genealogischen Gesellschaft “Adler”*, Wien 2002, S. 127-140.

Noter

1. Franz-Heinz Hye: Tirol und die Pilgerfahrt nach Santiago de Compostela, *Europäische Wege der Santiago-Pilgerfahrt = Jakobus-Studien*, udg. af Klaus Herbers og Robert Plötz, bind 2, Tübingen 1990, s. 131-142.
2. Rainer Loose: Marienbergs Anfänge und frühe Zeit (bis ca. 1250), *900 Jahre Benediktinerabtei Marienberg 1096-1996*, udg. af Südtiroler Kulturinstitut, Lana 1996, s. 17-50.
3. Reinhold Röhrich & Heinrich Meisner (udg.): *Deutsche Pilgerreisen nach dem Heiligen Lande*, Berlin 1880.
4. Klaus Herbers & Robert Plötz (udg.): *Jakobus-Studien, hg. im Auftrag der Deutschen St. Jakobus-Gesellschaft*, bind 1-10ff, Tübingen 1988-1999ff.
5. Anton Schwob: *Oswald von Wolkenstein = Schriftenreihe des Südtiroler Kulturinstitutes*, bind 4, Bozen 1977.
6. Franz Huter: *Die Quellen des Meßgericht-Privilegs der Erzherzogin Claudia für die Boznermärkte (1635) = Bozner Jahrbuch für Geschichte, Kultur und Kunst 1927*, Bozen 1927.
7. Günther Bräutigam: Nürnberg als Kaiserstadt, *Kaiser Karl IV. Staatsmann und Mäzen*, hg. v. Ferdinand Seibt aus Anlaß der Ausstellungen in Nürnberg und Köln, München 1978, s. 339-343.
8. Heinrich Bergner: *Handbuch der Bürgerlichen Kunstaltertümer in Deutschland*, bind I, Leipzig 1906, s. 221.
9. F. H. Hye: Der Doppeladler als Symbol für Kaiser und Reich, *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung (= MIOG)*, årg. 81, Wien 1973, s. 63-100. I modsætning til denne fremstilling ser jeg nu på grund af senere vundne erfaringer i dobbeltørnen over turneringsscenen på Runkelstein i højere grad *Det Hellige Romerske Riges* dobbeltørn.
10. Wilhelm Altmann & Ernst Bernheim: *Ausgewählte Urkunden zur Erläuterung der Verfassungsgeschichte Deutschlands im Mittelalter*, 4. oplag, Berlin 1909, s. 63.
11. Wilhelm Ewald: *Rheinische Heraldik = Rheinischer Verein für Denkmalpflege und Heimatschutz*, årg. 27/2, Düsseldorf 1934.
12. F. H. Hye: Die heraldischen Denkmale Maximilians I. in Tirol. Versuch einer maximilianischen Heraldik, *Der Schlern*, årg. 43, Bozen 1969, s. 56-77. – Samme: *Spanien – Tirol – Innsbruck. Zeugen gemeinsamer Geschichte = Veröffentlichungen des Innsbrucker Stadtarchivs*, ny række bind 19, Innsbruck 1992, s. 43 og 56.
13. Samme: Die Wappenfresken am Englmohr-Haus in Bruneck und ihre Bedeutung für die Brunecker Stadtgeschichte, *Der Schlern*, årg. 61, Bozen 1987, s. 323-

327. – Samme: Die Wappen außereuropäischer Staaten und Länder in spätmittelalterlichen heraldischen Quellen. Mit besonderer Berücksichtigung der Anfänge des Wappens der Kanarischen Inseln, *Geneologica & Heraldica. Actas do 17. Congresso Internacional das Ciências Genealógica e Heraldica – Lisboa 1986*, Lisboa 1989, s. 297-308. – Samme: Brunneck – die Stadt des Pustertales. Grundzüge der Stadtgeschichte, *Der Schlern*, årg. 70, Bozen 1996, s. 410-427.
14. Wilhelm Baum: *Sigmund der Münzreiche = Schriftenreihe des Südtiroler Kulturinstitutes*, bind 14, Bozen 1987, s. 100ff.
15. Samme: Testimonios sobre las Ordenes de Caballeria españolas en Austria y estados vecinos, *En la España Medieval*, årg. 16, Madrid 1993, s. 169-187. – Samme: Ausgewählte heraldische Quellen in der Innsbrucker Universitätsbibliothek, *Biblos. Beiträge zu Buch, Bibliothek und Schrift*, årg. 46/2, Wien 1997, s. 295-304.
16. Hermann Wiesflecker: *Maximilian I. Die Fundamente des habsburgischen Weltreiches*, Wien 1991.
17. F. H. Hye: Tirol und Spanien. Historische Beziehungen vom 12. bis zum Beginn des 20. Jahrhunderts, *Hispania – Austria = Studien zur Geschichte und Kultur der iberischen und Iberoamerikanischen Länder*, udg. af Friedrich Edelmayr & Alfred Kohler, bind 1, Wien 1993, s. 172-181. – Samme: *Das Goldene Dachl Kaiser Maximilians I. in Innsbruck und die Anfänge der Innsbrucker Residenz = Veröffentlichungen des Innsbrucker Stadtarchivs*, ny række bind 24, Innsbruck 1997, s. 76ff.
18. Samme: Zur Geschichte des Staatswappens von Kroatien und zu dessen ältester Darstellung in Innsbruck, *Schweizer Archiv für Heraldik*, årg. 1994/II, Bern 1994, s. 163-172.
19. Samme: Die "fünf gesalbten Könige". Ein staatstheoretischer Begriff des Spätmittelalters, *Festschrift für Ferdinand Maaß*, Wien 1973, s. 113-119.
20. Dobbeltørnen forekommer som officielt symbol for Riget i et segl fra 1394 for rigsstaden Solothurn i Schweiz (F. H. v. Hye: Die Schweiz und Österreich – und die Stellung des Doppeladlers in der Geschichte beider Staaten, *Mittelalter – Moyen Age – Medioevo – Temps médiéval. Zeitschrift des Schweizerischen Burgenvereins*, årg. 1/3, Basel 1996, s. 41-49).
21. Denne opfattelse blev særlig gjort gældende for de franske kongers vedkommende. Da ærkebiskoppen af Reims i 869 skulle krone Karl den Skaldede i Metz, skal ampullen med salvingsolien på underfuld måde være bragt ned fra himlen af en hvid due. Salvingsolien tillagdes undergørende virkning, og troen på, at berøring af de franske kongers kappesøm kunne helbrede spedalske, var så forankret, at de revolutionære i 1789 tilintetgjorde ampullen for på denne måde at eliminere kilden til kongedømmet af Guds nåde (Michael Le Moel: *Le Sacre des Rois de France*, Paris 1983, s. 10f).
22. Erich Egg (red.): *Maximilian I.* (udstillingskatalog), Innsbruck 1969, nr. 103.
23. En vis udbredelse fik disse landes våbener først, da de blev gengivet i trykt form. Det skete særlig med "CARTA ITINERARIA EVROPAE" af Martin Waldseemüller i hhv. 1511 og 1520 (facsimileudgave ved Karl-Heinz Meine, Bonn-Bad Godesberg 1971).
24. F. H. Hye: Eine unbekannte St. Georgs-

- Kirche in Ambras und der St. Georgs-Altar Maximilians I. auf Schloß Ambras, *Tiroler Heimat*, årg. 27/28, Innsbruck 1965, s. 53-65.
25. Heinz Moser & Heinz Tursky: *Die Münzstätte Hall in Tirol 1477-1665*, Innsbruck 1977, s. 40f.
26. Johanna Gritsch: Die Glocken Peter Löfflers, *Veröffentlichungen des Museum Ferdinandeum*, bind 20/25, Innsbruck 1948, s. 67-74.
27. Således på Albrecht Dürers træsnit af kejser Maximilian Is triumfvogn fra 1518/22 (Friedrich Winkler: *Dürer: Des Meisters Gemälde, Kupferstiche und Holzschnitte = Klassiker der Kunst in Gesamtausgaben*, bind 4, 2. oplag, u. å., s. 362. – F. H. Hye: *Das Goldene Dachl ...*, s. 69ff.
28. Jfr. F. H. Hye: Die Anfänge und die territoriale Entwicklung der Stadt Bozen, *Der Schlern*, årg. 52, Bozen 1978, s. 67-74.
29. Ignaz Vinzenz Zingerle: *Fresken-Cyklus des Schlosses Runkelstein bei Bozen*, Innsbruck 1857, fol. 1.

Hur såg stickhjälmen ut ?

Av Yrjö Sormunen

Det är märkligt, att stickhjälmen, den heraldiska hjälmen för borgerliga vapen, fortfarande är obekant för alltför många heraldiska konstnärer i ett flertal länder. Dock har den illustrerats korrekt och utförligt i heraldisk litteratur – så till exempel redan 1929 i Arthur Charles Fox-Davies *A Complete Guide to Heraldry*. I denna bok lovprisar han, helt berättigat, den s.k. Brocas-hjälmen i Towern i London såsom ett praktexemplar. Fortfarande figurerar i den heraldiska konsten monstruösa skapelser, som saknar kontakt med den verkliga, till fulländning utvecklade originalet.

Stickhjälmen – på tyska Stechhelm, på franska heaume de joute, på engelska jousting helm eller tilting helm, på finska pistokypärä – var hjälmen till en tornerustning, som utvecklats för en speciell form av tornering till häst. Rustningen saknade egentliga benskenor, handske till höger hand samt ryggharnesk. Det oaktat var vikten c:a 40 kg, därav hjälmen över 10 kg. En samtida heltäckande stridrustning för verklig kamp på fält vägde endast hälften! Utvecklingen av tornerrustningarna nådde sin kulmen under de första årtiondena av 1500-talet i södra Tyskland, i synnerhet i Augsburg och Nürnberg. Glansperioden efterföljdes av en kollaps av hela tornerinstitutionen vid mitten av århundradet. Torneringen gled över till olika arter av icke livsfarliga riddarlekar och tornerspel; i Norden spelade Gustaf III "den siste riddarens" roll.

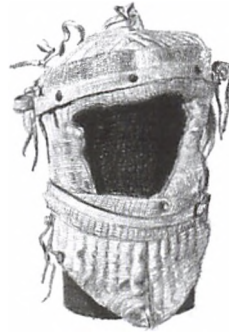
Ett trettiotal fullständiga rustningar av denna typ har bevarats till vår tid; därtill ett antal av delar, också hjälmar. Stickhjälmen introducerades till den borgerliga heraldiken genom dekret av den tyskromerske kejsaren Fredrik III:s (på tronen 1452-1493) hovkansli. Stickhjälmen har nitats ihop av tre delar – vi kan kalla dem ansiktet, hjässan och nacken. Stålets tjocklek varierar från c:a 2 mm till över 10 mm i ansiktet. Riddaren bar en hjälmhuva av linne stoppad med blånor. Huvan fästes vid hjälmen med remmar på ett sådant sätt, att huvudet hölls stadigt på plats vid en eventuell stöt av motståndarens lans. Om huvudet sköt fritt fram råkade riddaren i fara att bryta nacken – troligen hade man tagit bitter lärdom av dödsfall.

Hjälmen fästes vid bröstarnesket antingen med en regel eller tre skruvar. Så hade riddaren en absolut styv stålrustning framför sig. Han kunde inte vrida på huvudet, han såg endast i en riktning, direkt framför sig, genom ögonslitsen. Han siktede lansens till motståndarens sköld men rätade sig omedelbart före sammanstötningen för att undvika, att en spjåle av den möjligen splittrande lansens kunde tränga genom slitsen – så dog konungen av Frankrike, Henrik II år 1559, efter att ha fått en spjåle in i ögat.

En ihållande missuppfattning om hjälmen är den vågrätta fogen i hjälmens ansikte. Bär den geniale konstnären Albrecht Dürer skuld till detta – i varje fall i viss mån? Han har ritat stickhjälmen från olika

Längssnitt av en typisk sydtysk stickhjälm med huva på plats. Teckning av Yrjö Sormunen, 2002.

Hjälmhuvan. De åtta stycken i Wien torde vara de enda tornertextilier som bevarats till vår tid. Teckning av Yrjö Sormunen, 1996.

Hjälmen sedd framifrån. Den enda öppningen är ögonslitsen. De i ritningarna ofta synliga, andra öppningarna är en orimlighet – där kunde motståndarens lansspets klamra fast med fatala följder. Här har vi ett tidigt exempel av “strömlinjeformen” – hela meningen med formgivningen är att få motståndarens lans att slinta. Teckning av Yrjö Sormunen, 1996.

Hjälmen sedd bakifrån. Det är från detta håll som man best kan beundra det fina smidesarbetet. Ritningarna från den tiden visar också, att man ofta ej alls ville täcka hjälmen med ett hjälmtäcke – vilket var helt befogat. Teckning av Yrjö Sormunen, 1996.

Hjälmen sedd från sidan. Teckning av Yrjö Sormunen, 1996.

vinklar och man kan se, att han var fullständigt inne i dess konstruktion, men vi har också hans vapen i hans egen ritning. Här ser man någonting helt annat – den verkliga stickhjälmen har uppenbarligen inte tilltalat hans konstnärliga smak? Hjälmen ser annorlunda ut och – en tydlig vågrät fog går kring halsen! Man kan inte undvika den tanken, att hans oerhörda auktoritet har givit till den i verkligheten obefintliga fogen ett eget liv genom seklen...

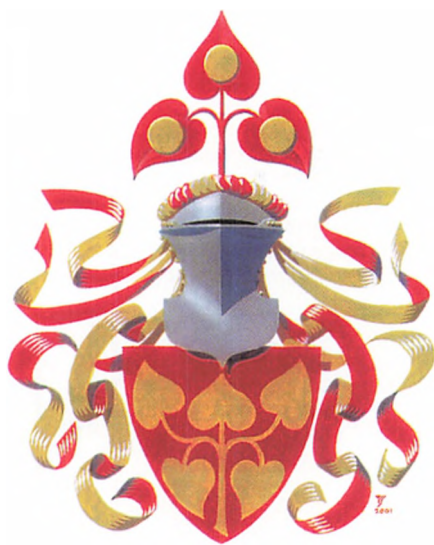
Museer, där man kan beskåda tornerrustningar med stickhjälm: hälften av alla bevarade i Wien, Hoffjagd- und Rüstkammer, Kunsthistorisches Museum, Hofburg; i London, Wallace Collection, Manchester Square – den enda på de Brittiska öarna; i Paris, Musée de l'Armée, Hotel National des Invalides, där Salle Henri IV – fyra stycken.

Albrecht Dürers vapen från år 1523, tecknat av konstnären själv.

Vapen för Heinz-Georg Gaib. Teckning av Yrjö Sormunen, 1998.

Vapen för Clas-Olof Lindqvist. Teckning av Yrjö Sormunen, 2001.

Færøernes væddervåben i ny skikkelse

Af Nils G. Bartholdy

Det renoverede pakhuis i Strandgade 91 i København kaldes *Nordatlantens Brygge* og rummer nu Islands ambassade og repræsentationskontorerne for hhv. Færøerne og Grønland.

Da det traditionelle ambassadeskilt med Islands statsvåben skulle hænge på bygningen, ønskede de to repræsentationer også at markere deres tilstedeværelse ved hjælp af deres officielle kendetegn. For Grønlands vedkommende blev det et skjold med den grønlandske bjørn, der i 1987 ved Rigsarkivets mellemkomst blev nyttegnet af kgl. våbenmalcer Aage Wulff.

I foråret 2003 henvendte afdelingschef Herluf Sigvaldsson fra den færøske lagmands kontor og repræsentationschefen i København Tryggvi Johansen sig til arkivar Nils G. Bartholdy, Rigsarkivet, for at få råd om, hvordan et repræsentationsskilt

for Færøerne kunne udformes. Færingerne blev overbevist om, at Færøernes våbenmærke fra 1300-tallet, en vædder, burde anvendes. Fra færøsk side ønskede man, at flagfarverne hvidt, blåt og rødt ikgen i våbenet med vædderen. To af farverne fandtes allerede, idet vædderen normalt har været gengivet sølv (hvid) på blå baggrund. På Dronning Margrethes ordensherreskjold i Frederiksborg Slotskirke malet af Aage Wulff er vædderen i feltet for Færøerne malet sølv med guld horn og klove og rød tunge på blå baggrund. Derfor foreslog Nils G. Bartholdy denne farvelægning og anbefalede færingerne at lade den unge heraldiske kunstner Ronny Andersen, der har udført flere våbener af officiel karakter, tegne et forlæg.

Resultatet blev fremragende. Inspireret af de bedste klassiske traditioner har Ronny Andersen givet Færøernes gamle våben en værdig form med en vædder, der med let sænket hoved og et løftet forben viser, at den er parat til at væрге for sig. Under arbejdet har han haft opmærksomheden rettet mod det færøske våbenskjold fra 1406-42 på en af de stolegavle fra Kirkjubøur, der nu atter er tilbage på Færøerne efter i en årrække at have befundet sig på Nationalmuseet i København, ligesom han har haft gengivelsen af vædderen i lagrettemandens segl fra 1300-tallet for øje. Det lå færingerne meget på sinde, at våbenet blev udformet med udgangspunkt i Færøernes egen tradition.

Færøernes våbenskjold nyttegnet af Ronny Andersen som forlæg for gengivelsen på repræsentationsskiltet. Foto: Ronny Andersen.

Lagmand Anfinn Kallsberg foran det afslørede repræsentationsskilt på Nordatlantens Brygge den 27. november 2003. Tilsvarende skilte vil blive opsat forskellige steder i verden, hvor Færøerne har repræsentationskontorer. Foto: Færøsk TV.

Nils G. Bartholdy havde den 27. oktober lejlighed til at omtale den unge kunstner for Dronning Margrethe, og den 27. november 2003 overværede Dronningen, at Færøernes repræsentationsskilt med den stolte vædder blev afsløret af lagmand Anfinn Kallsberg i forbindelse med åbningen af Nordatlantens Brygge.

Landsstyret på Færøerne har hidtil anvendt et vædderhoved i officielle sammenhænge. Det var ikke særlig logisk, da det territorium, som Dronningen regerer over, er det samme som landsstyrets. Nu vil landsstyret gå over til at benytte Ronny Andersens udgave af Færøernes egentlige våben, som dermed kommer til ære og værdighed.

Grønlands og Færøernes repræsentationsskilte ved den fælles indgang på Nordatlantens Brygge. Skiltene er fremstillet af firmaet ID marking, Bagsværd ved København, der også fremstiller skilte med statsvåbener til bl.a. Danmarks og Islands ambassader. Foto: Henrik Willert.

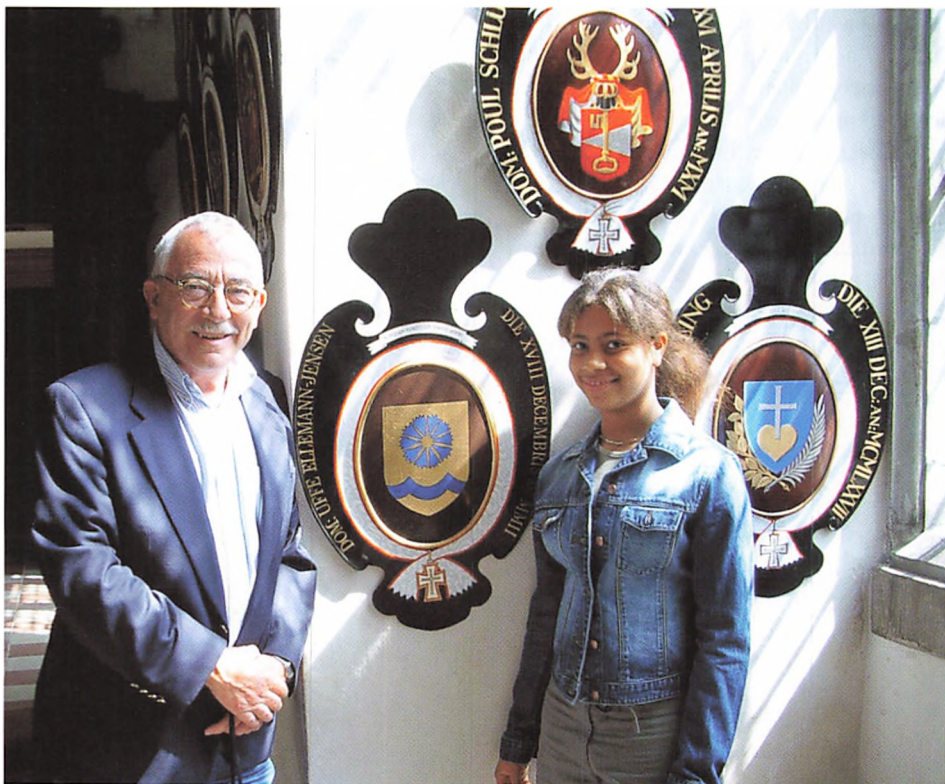
Heraldica varia

Våben for Uffe hin ikke-så-spige

Den forhenværende danske udenrigsminister og formand for Danmarks Liberale Parti, Venstre, Uffe Ellemann-Jensen, blev i december 2002 af Hendes Majestæt Dronningen forfremmet fra kommandør af 1. grad af Dannebrogordenen til storkorsridder. Dette må ses som en særlig udmærkelse, idet det blandt politikerne i årtier generelt kun har været statsministre og formænd for Folketinget, der er blevet tildelt storkorset.

Som udgangspunkt var det Ellemann-Jensens ønske, at våbenet skulle illustrere nogle af de ting, der var væsentlige for ham i både hans politiske og erhvervsmæssige virke. Meget oplagt ville det særligt være med elementer, der kunne illustrere partiet Venstre eller liberale ideer og interessen for internationalt samarbejde.

I de efterfølgende måneder arbejdede Ellemann-Jensen selv med en komposition, bistået af kongelig våbenmaler Johan Alkjær, samt med bidrag fra flere andre (bl.a. undertegne-

Forhenværende udenrigsminister Uffe Ellemann-Jensen med sit barnebarn Safi omkring storkorsvåbenet i Frederiksborg Slotskirke. Pladen hænger tæt på storkorsvåbenerne for to af Ellemann-Jensens nære politiske kolleger og forhenværende statsministre, partifællen Poul Hartling (yderst til højre) og den konservative Poul Schlüter (foroven).

de). I sommeren 2003 var våbenet færdigt til ophængning i de Kongelige Ordeners kapel i Frederiksborg Slotskirke i Hillerød, malet af Claus Havemann, og det endelige våben kan formelt blasoneres som så: Skjold: I guld en blå kornblomst over en blå strøm. Valgsprog: NUMQUAM MANSUETUS SEMPER ARDENS ("Aldrig spag, altid brændende").

Kornblomsten, der her næsten ligner en sol over vandet, er det symbol, som Venstre anvendte i de år, hvor Ellemann-Jensen var partiformand (1984-98), og den henviser til hans tilknytning til partiet, men også til landbruget og til Danmark. Den heraldiske "strøm", altså en "bølgegang", symboliserer Østersøen og repræsenterer dermed Ellemann-Jensens engagement i en række økonomiske og politiske projekter i landene omkring dette hav, bl.a. i de baltiske lande. Den blå farve er Venstres partifarve (men opfattes ofte af mange som frihedens farve mere generelt), mens guld kan ses som repræsenterende Østen.

Som udgangspunkt ville Ellemann-Jensen gerne have et valgsprog som SEMPER ARDENS ("Aldrig brændende"), der bruges af hans gamle

skole, Birkerød Statsskole, og som samtidigt på ganske fin vis siger noget om ridderens ildhu og livssyn. Men efter at have overvejet sagen lidt og konsulteret både valgsprogs- og latinkyndige bestemte han sig for det originale og lidt mere spidsfindige NUMQUAM MANSUETUS SEMPER ARDENS. Det udtrykker i endnu højere grad noget om Ellemann-Jensens person (som ingen vist har beskyldt for at være spagfærdig), men som samtidigt også er en "tongue-in-check" indirekte reference til sagntidens danske navnefælle, Uffe hin Spage.

Våbenet er smukt, enkelt og originalt. Det har en forståelig symbolik, uden at være overlæsset, og på den måde lever det fint op til det bedste i heraldikken. Ellemann-Jensen bestemte sig for ikke at anvende hjelm og hjelmtegn, idet man syntes, at det virkede for pompøst. Det er en tendens, som man siden det 20. århundrede har kunnet se i flere danske storkorsvåbener. Heraldikere kan nok diskutere, hvorvidt det er en heldig udvikling, men dette må naturligvis være en smagssag, så længe heraldikken i øvrigt er god.

Peter Kurrild-Klitgaard

Heraldisk litteratur siden sidst

Som ringe i vandet

Erling Svane: *I Skjoldet springe Løver. Aftledninger af Kongevåbenet*. 188 sider. 188 illustrationer (100 i farve). ISSN 0078-3307. ISBN 87-7838-663-2. Odense 2002. University of Southern Denmark Studies in History and Social Sciences. Vol. 255. Syddansk Universitetsforlag. Pris: 275 DKK.

Denne bog er en selvstændig fortsættelse af Erling Svanes nu udsolgte arbejde om det danske rigs- og kongevåben fra 1994. Det er en smuk, interessevækkende og indholdsrig oversigt over et kompliceret område – nærmest et resumé af den tilgængelige litteratur, belyst og ajourført via et righoldigt og farveprægtigt billedstof.

De med sporsans opledte illustrationer viser, at vor rigsheraldik nok er gammel, men stadig i live. I prins Joachims elefantridder-våben 1987 ses hjerteskjoldet således delt af Oldenburg og Montpezat: Traditionen fra 1600-tallet for ens våbener for alle danske prinser synes hermed forladt. Prinsesse Alexandras våben (elefantridder 1995) er helt nydannet med bl.a. en kinesisk drage – denne figur førtes i øvrigt tidligere af Nestorianer-stenens finder Frits Holm (1881-1930) som montenegrisk hertug af Kolachine. To fejlagtige rigsvåbener på Bjørn Nørgaards gobelin "Reformationen" fra 1990'erne viser, at kunstnere nu som forhen ikke altid har søgt eller fået hjælp fra den heraldiske sagkundskab – og dette gælder i endnu højere grad moderne reklamefolk, hvis mishandling af de tre løver i særmærket for Told & Skat 1990 med rette kaldes "Et fuldstændig uheraldisk logo". Bogen er egnet til at genskabe og udbrede respekten for heraldikken i videre kredse.

Billedmaterialet er som helhed af kunstnerisk kvalitet, men afbildningerne fra en sen

våbenbog (ca. 1850) burde være undgået til fordel for ældre eller samtidige afbildninger – fx ses en variation (tre bølger under dyret) af Kaspar Markdanners våben i Søren Winums ligprædiken over ham 1619.

Materialets udstrækning fremgår af kapiteloversigten: De ældste afledninger, Andre efterkommere, Danske dronninger, Kabinetsvåbnet, Fantasi- og misforståede våbener, By- og amtsvåbener, Kongehuset og statsinstitutioner, Anden brug af afledninger, Varianter.

Stoffet er altså vidtforegnet, og det kan ikke

Til Erling Svanes kongevåben-varianter kan føjes dette Christian VII-superexlibris. Her er Holstens nældeblad helt misforstået, Delmenhorsts kors er ikke svævende, og de Vender repræsenteres af en hydra! Pragtbundet, der vel har relation til kongens Pariser-rejse 1768, tilskrives den franske mesterbinder Douceur (Maggs Bros. Catalogue 655,86, Paris 1937; £ 30). Det solgtes 2002 hos Bruun Rasmussen for 7000 DKK (Auktion 28, 3217).

undgås, at der til de enkelte områder kan gøres tilføjelser eller anlægges andre synspunkter. Muligvis kunne f.eks. undersøgelser af hofleverandørvåbener bringe kuriøse variationer frem i lighed med dem, der ses ved Wiens hof-fotografers brug af dobbeltørnen (Frank, Adler 8 (XXVII), 1970).

Til de fine billeder af Københavns Universitets våben i Ganløse og Herlev kirker 1625 og 1702 kan føjes seglet for Det Kongelige Ridderslige Akademi i København 1691-1710 – en afledning af lærdomshistorisk interesse (Historiske Meddelelser om København, rk. 2, bd. 5, 1932, side 235).

Under Guldnløwernes efterkommere savnes baronerne Løwendal 1682-83: Deres kronede leoparder, hjerter og hvide kastel spiller på kongelig afstamning og Elefantordenen (Heraldisk Tidsskrift, nr. 44, 1981).

Undergruppen *Adel* bør udbygges noget. Det hedder nemlig indledningsvis: "Elementer fra kongevåbenet blev af kongen ofte givet som specielle "nådestegn" til adlede personer, såvel danske som udenlandske". Alligevel anføres kun otte eksempler, hvoraf fire må udgå (uradel og borgerlige). Hvis man til de fire resterende føjer de andetsteds i bogen smukt afbildede våbener for kongernes maitresser og hustruer til venstre hånd, fås i alt ni skjolde med nådestegn. Det er et meget lavt tal. Undersøgelser af belgiske nådestegn (Harmignies, Archivum Heraldicum LXXX, 1966) og af den præjsiske ørn tildelt schweizere (Clottu, Archives Héraldiques Suisses XCV, 1981) giver henholdsvis 20 og 36 eksempler. Afhængigt af kriterier kan man da også finde flere markante danske eksempler – f.eks. Hannibal Sehested 1662; hans våben er ligedannet med hans kongefødte hustru Christianes, men hans manglende kongelige byrd anskueliggøres ved andre tinkturer. Endvidere Andreas Liliencron

1665; han adledes af kejseren 1654 og fik ved sin naturalisation tilføjet et hjerteskjold: I guld to røde bjælker bag en oprejst, kronet blå løve holdende en hvid heroldstav. "Hovedgjenstanden for hans diplomatiske Forhandlinger var Ordningen af den oldenborgske Sag" (Bricka X, 286)! Hertil kommer selvfølgelig Moth 1679 for grevinde Moths søskende.

I kapitlet omtales to interessante selvtagne 1500-tals våbener: Sovenbroder og van Ghemmen. Hertil kan føjes den biskop Erik Pontoppidan senior 1673 tillagte våbenkonstruktion med ni hjerter i guld (Heraldisk Tidsskrift, nr. 21, 1970). Endvidere kvadrerer familien Rosenkrantz siden 1500-tallet sit våben med greverne af Ebersteins. Her er der tale om afledninger af afledningerne! – De breder sig som ringe i vandet.

Figur 183 fremdrager en interessant fagforbundsfane med et rødt skjold, hvori kongevåbenets løver og hjerter i guld, 1935. "Om det røde skjold i sin tid skulle svare til den røde fanedug vides ikke", hedder det. – Det er sikkert tilfældet: "For hos os Socialdemokrater er Dannebrogsfanen ... intet Symbol for vor Livsanskuelse ... Den røde fane er vort Samlingsmærke ... Den samler ... alle hos hvem Proletarernes Blod ruller stærkt og frit", hedder det i en anonym pjeces fra ca. 1920 (Beretningen om Dannebrog Oprindelse er historisk Bedrag). At fanevåbenet bærer en kongekrone er vel typisk for et land, hvor selv kommunistlederen Knud Jespersen endte med at komme til reception ved hoffet! Et eksempel på kongehusets samlende evne.

Erling Svanes bog er et i bedste forstand populært arbejde. Dets materiale kan givetvis udbygges og kommenteres, men ved sit opfindsomme billedmateriale og sin lettillgængelighed kan det indfange også yngre slægtled, hvor historisk sans ikke er en selvfølge.

Per Hougaard

Vapenrulla

Skandinavisk vapenrulla 2002-2003. Kristianstad 2003, 20 sidor, ISSN 0284-1517. Stiftelsen SVR, Graagården i Vä, SE-291 65 Kristianstad. Pris: 140 SEK.

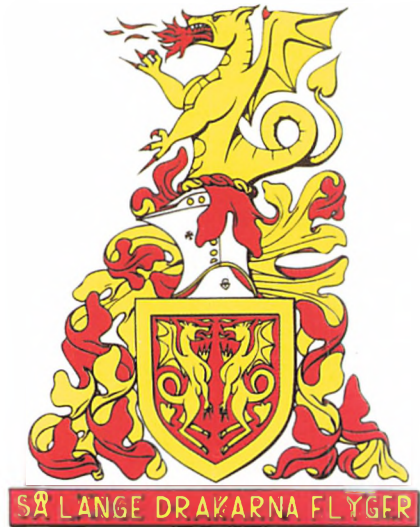
Den senaste årgången av Skandinavisk vapenrulla behandlar 20 vapen, varav 10 är tecknade av Jan Raneke, 4 av Kåre N Eikeland, 3 av Tor Flensmarck, 1 vardera av Gösta Ottander, Kaare S Sidselrud och Davor Zovko. Kvalitets-spridningen var denna gång mindre än i närmast föregående årgång. Som vanligt står Ranekes teckningar i en klass för sig.

Många av de underligheter som jag påtalade i min anmälan av förra årgången återfinnes inte i denna årgång, vilket jag uppfattar som ett tecken på att man gör nytta som kritiker, en verksamhet som inte alltid är så uppskattad och tacksam att syssla med. Vapenrullan skall ju inte enbart vara en spegel av dagens vapenbruk, utan även en förebild för god heraldik.

Som goda och intressanta vapen i den sena-

Ill 1. Vapen Ingelsrudøyen

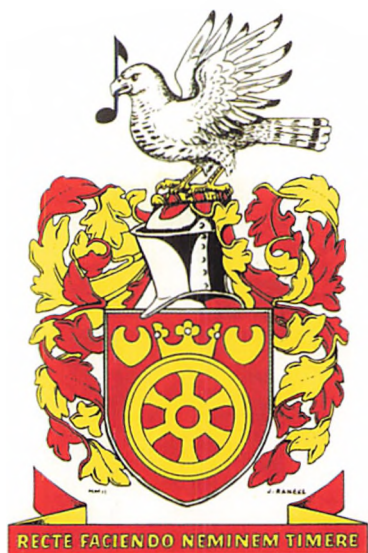

Ill 2. Vapen Wiss

ste årgången vill jag peka på Ingelsrudøyen, Wiss och Hansson. Fabeldjur är tydligen nu högsta mode i nordisk heraldik. Dubbelörnen, som tidigare inte varit vanlig här, finns nu i vapen Ingelsrudøyen (ill 1) i tilltalande utformning, och drakarna i vapen Wiss (ill 2) väcker frågan om en drake skall ha fyra ben eller två för att inte bli en lindorm. Ett sätt att lösa denna oklarhet är att helt enkelt ange fyr- eller tvåbent drake, men skall man därmed göra lindormen överflödig?

I vapen Hansson (ill 3) förekommer ett nottecken. Personligen anser jag att t ex topografiska tecken och nottecken liksom bokstäver inte skall förekomma i heraldiken, utan endast bilder av konkreta föremål. Dessutom anges inte vilket slags nottecken som avses, och ingår det i vapnet eller endast i Rolf Hanssons variant?

Jag förmodar att det föreligger en ren lapsus, då i vapen Brandbergs blasonering "naturliga

III 3. Vapen Hansson

liljor” i bilden blivit heraldiska och i vapen Horndahl ankarets flyn anges som spetsar.

Denna årgång av vapenrullan avser två år, men trots det innehåller den inte fler vapen än den förra enkelårgången. Skall detta tolkas som ett sjunkande intresse att anta nya vapen? Med hänsyn till de många nya vapen som publiceras i tidskriften Vapenbild, som i detta hänseende måste betraktas som en konkurrent till SVR, tror jag snarare att den minskande anslutningen till SVR beror på de alltför höga publiceringskostnaderna. För att inte SVR skall svälta ihjäl föreslår jag därför att en omläggning av publiceringsprinciperna och därmed kostnaderna tas under övervägande, eventuellt i samarbete med Vapenbildens utgivare. En annan sak som det är hög tid för är att avsluta föreliggande volym och ge ut ett register och en titelsida. Det var 20 år sedan sist.

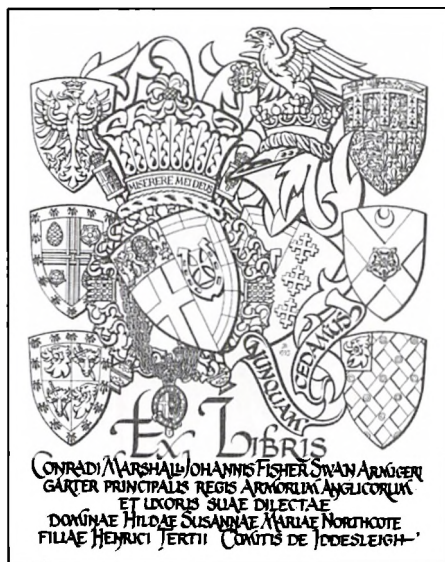
Lars C Stolt

Härolders exlibris

Brian North Lcc: *Some Bookplates of Heraldry and related ex-libris*. London 2003, 155 sidor, 150 illustrationer, häftad, ISBN 09535008 6 1. Rekvideras från www.bookplatesociety.org. Pris: 19 GBP.

Heraldry Society och Bookplate Society hade den 11 oktober 2003 ett gemensamt möte i London. Då presenterades bl a en bok av den flitige brittiske exlibrisexperten Brian North Lcc. Den behandlar brittiska heraldikers eller närmare bestämt härolders exlibris genom tiderna, dvs vapenkungar, härolder och persevanter i College of Arms och Lord Lyon's Court. Det för några år sedan i tre band utkomna verket *Ex libris armales 1983-1985* av Z G Alexy behandlade däremot då levande heraldikers exlibris. De bägge verken överlappar varandra således i endast ringa mån.

Boken inleds med en allmän redogörelse för

III 1.

III 2.

ämbetsverken ifråga och för på området verk-samma exlibriskonstnärer. Exlibris och utför-liga biografier för 97 härolder upptas, alltifrån Sir Edward Bysshe, Garter King of Arms 1643-60, till Elizabeth Ann Roads, Carrick Pursuivant & Lyon Clerk 1992- , den första kvinnan som utnämnts till härold.

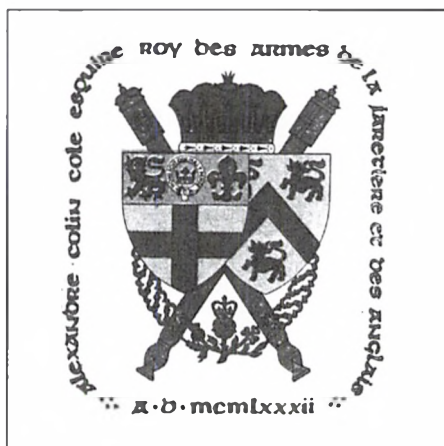
Boken illustrerar skilda sätt att låta sig representeras i form av exlibris. En ytterlighet är det praktexlibris som fördes av Sir Conrad Swan som Garter 1992-95 (ill 1). Detta ex-libris, som bräcker det mesta och är tecknat av John Bainbridge, visar vapnet för Garter King of Arms i en klufen sköld med familjevapnet Herb, Jastrzebiec och överlagd Garters spira i kors med dess huvud sett från olika håll, omgi-ven av SS-kedjan och Garters ämbetsstecken samt krönt med Garters krona. Detta vapen

står i alliansställning med det fullständiga familjevapnet i en klufen sköld med vapen Northcote för hustrun. Dessa vapen omges av sex sköldar. Dexter sida uppifrån: Polens vita örn för Jagiellonska ätten, från vilken familjen härstammar; vapen för hans moder från Hertfordshire och British Columbia; vapen Guvaszkiewicz-Dowgiallo för hans polsk-litauiska farmor. Sinister sida uppifrån: vapen John of Gaunt, från vilken hans hustru härstammar; vapen för Sir Edward Nevill (avrättad för sin tro 1539), en annan av hennes förfäder; vapen Lowndes, hustruns moders släkt. Här gäller det tydligen att förbättra bilden genom att ta hustrun och släktens kvinnor till hjälp.

Som York Herald 1968-92 förde Swan ett mer modest exlibris av Robert Parsons (ill 2). Där förekommer i stället runt familjevapnet York Herald's ämbetsstecken, det emblem som förärdades honom efter att han uppvaktat drottningen under silverjubileumsturnén 1977, då häroldskåpa för första gången bars söder om ekvatorn, hans moderna vapen från 1942,

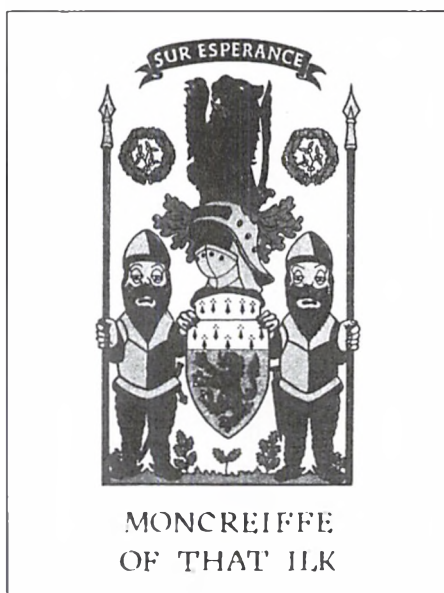
III 3.

III 4.

innan hans polska familjevapen godkändes 1967, samt hans polska farmors vapen.

Sir Colin Cole var Garter 1978-92 och en av de få brittiska härolder som visade sig på inter-

III 5.

nationella kongresser; själv träffade jag honom på flaggkongressen i Wien 1979. Han förde exlibriset i ill 3: i kvadrerad sköld 1 och 4 Cole 1957, 2 Cole of Heston, 3 Cole of Isleworth Syon, omgiven av Victoriaordens band, krönt med Garters krona och överlagd hans spira. Uptill till dexter syns Garters vapen och till sinister College of Arms vapen, allt omgivet av SS-kedjan. Under huvudskölden Victoriaordens halskors, Johanniterordens bröstskors, Honourable Artillery Company's territoriella dekoration och Garters ämbetsstecken.

Detta exlibris skulle enligt uppgift till bokens författare vara det enda som Cole använde. Men i brev till undertecknad 1984 översände Cole själv ett annat exlibris i fem färger (ill 4), tecknat av Z G Alexy och publicerat i dennes böcker, medan brevpapperet var försedd med ett brevhuvud identiskt med exlibriset enligt ill 3. Å andra sidan är det flera exlibris i Alexys böcker som aldrig användes i praktiken, t ex det för statsheraldiker Clara Nevéus.

Den färgstarke vännen av destillerade drycker Iain Moncreiffe of that Ilk, Albany Herald 1961-85, förde ett skämtsamt exlibris, tecknat av Don Pottinger och tryckt i intemindre än sju färger (ill 5). De obetalbara sköldhållarna, den ene vänsterhänt, utgöres av två skäggpnydda naturfärgade män i svart rustning med keltiska, koniska svarta hjälmar med guldband och svärd med guldfästen och i sina ytterhänder upprest röda lansar med spetsar av silver. Ovanför sköldhållarna Moncreiffes emblem: en mistelkvis i en frukt bärande eklövskrans, allt naturfärgat.

En bok som rekommenderas för såväl heraldik- som exlibrisintresserade, och dessutom är det en personhistorisk uppslagsbok på dessa områden.

Lars C Stolt

Ny bibliografi

Steen Clemmensen, Ole Rostock og Sven Tito Achen: *Dansk Heraldisk Bibliografi 1569-1999*. Udgivet af Heraldisk Selskab i kommission hos Syddansk Universitetsforlag 2002. 294 s. Pris: 328 DKK.

Da der for godt 30 år siden udkom en Dansk Heraldisk Bibliografi, var dette en pionergering, som har vist sig både nyttig og sejlivet. At det allerede nu har vist sig ønskeligt med en nyudgave, har øjensynligt den enkle forklaring, at med hjælpemidlerne har interessen for noget så almodisch som heraldik givet anledning til en vækst, der umiddelbart viser sig i, at den nye udgave rummer mere end dobbelt så mange numre som sin forgænger.

Systematikken er stort set bevaret, om end ikke altid lige let at finde rundt i, formentlig fordi heraldiske momenter ofte blot er et af mange (dog ikke uvæsentlige) led i en afhandling. Men med såvel en grundig indholdsfortegnelse som sag- og forfatterregistre er benytteren godt hjulpen.

Skal man dryppe lidt malurt i glædens bæger, må det blive lidt i retning af, at man måske skulle have været mindre restriktiv. F.eks. er Erik Ulsigs artikel i festskriftet til Knud Prange vel "slægtshistorisk", men et hovedargument er lovcvåbenet som kraftigt indicium for kongelig afstamning. Men selvfølgelig ville det være helt umuligt at medtage al den slægtshistorie, der i større eller mindre grad også behandler heraldik.

I glæden over dette bidrag til vore talrige historiske hjælpemidler skal ikke skjules sorgen over, at hverken Achen eller Rostock kom til at opleve dette.

Troels Dahlerup

Stars and stripes

American flags. Designs for a young nation. By Nancy Druckman with commentaries by Jeffrey Kenneth Kohn. Harry N. Abrams, Inc. Publishers, New York 2003, 79s.ill. i farver. ISBN 0-8109-4506-1. Pris : 16,95 amerikanske dollars, 26,95 canadiske dollars.

I 1916 bygget min farfar en hytte i den vakre Gjevilvassdalen i fjellkommunen Oppdal. Hytten er fremdeles i familiens eie. Til forskjellige gjøremål hadde min farfar hjelp av en gullgraver, som var vendt hjem fra Alaska som en holden mann. Han reiste en flaggstang ved farfars hytte. Da flaggstangen var ferdig og flagget var til topps, ble han stående og betrakte dette. Så kom det: "Det norske flagget er vakert – men, det er ett som er vakrere".

Nu har det kommet en bok om dette vakre flagget, som selvfølgelig er det amerikanske.

Boken er ordnet kronologisk. Det er ikke tegninger, men farvefotografier av virkelige flagg. Man ser at noen av flaggene er slitte og velbrukte. Det gjøres rede for om det er anvendt silke, bomull eller ull, videre om flaggene er håndsydde eller om det er brukt maskinsøm.

Som barn lærte vi at det amerikanske flagget hadde 13 røde og hvite striper og 48 hvite stjerner i blått felt. Det var en rød stripe øverst og en rød stripe nederst og stjernene var ordnet 8 x 6. Stripene var for de 13 opprinnelige statene og stjernene for de 48 delstatene.

Men ikke visste jeg at 24. juni 1912 utstedet president William Howard Taft en ordre som erklærte proporsjonene for det amerikanske flagget med 48 stjerner. De siste stjernene var for New Mexico (6. januar 1912) og Arizona (14. februar 1912). I dag er det 50 stjerner etter som Alaska (3. januar 1959) og Hawaii (12. mars 1959) har kommet i tillegg.

Før 1912 var alt overlatt til det private initiativ, som det sømmer seg en nasjon som har vunnet sin frihet i en uavhengighetskrig. Her finner vi mange hjemmelagete og sjarmerende flagg. Hva med et flagg der 30 stjerner er ordnet som en stor femtakket stjerne og med 4 stjerner i midten? Denne sammenstillingen kalte man the "Great Star" eller "Great Luminary pattern". Da Oregon ble stat nr. 33, 14. februar 1859, var stjernene ordnet i suksessive kurver. Det ble da også hetende "the parenthesis flag". Stjernene har vært ordnet på mange forskjellige måter, for eksempel med en stor stjerne i midten av de små stjernene. Ved feiringen av 100 års uavhengighet, hadde man et paradeflagg hvor stjernene var ordnet som årstallet 1776 over årstallet 1876.

Mens det vanlige amerikanske "Stars and stripes" flagget hadde liten mening for Amerikas urbefolkning, var ørnen et kraftfullt symbol for dem.

For å vinne lojalitet hos indianerhøvdingene og som et tegn på fred for dem, fikk de et flagg med den amerikanske ørn. Det var et flagg med 13 striper, og i den blå canton var en hvit amerikansk ørn med 13 stjerner i en bu over ørnen. På brystet hadde ørnen et skjold 6 ganger kløvd av rødt og hvitt, eller i rødt tre hvite pæler og med blått skjoldhode med en hvit stjerne. Dette er det amerikanske "Indian peace flag" ca. 1850.

Cantonen er jo i dag rektangulær. Men hvis George Washington hadde et flagg i felten eller under sin historiske kryssing av Delaware, så var det et flagg med 13 striper og en kvadratisk blå canton med et rødt St. Georges kors og et hvitt St. Andrews kors. Det er kjent som "The American Grand Union or Continental Flag". Det flagget som er avbildet i boken er det eneste kjente eksemplar fra sent 1700-tall eller tidlig 1800-tall. Flagget representerer de 13

engelske koloniene før de ble separert fra moderlandet. Den blå farven i cantonen er svært avbleket, mens det røde i flagget er friskt i farven.

Det er også et hvitt flagg med et rødt skjold med 6 hvite striper pælvís ordnet og med blått skjoldhode med 13 hvite stjerner. Det er "George Washington's inaugural banner" som ble brukt i 1789, da George Washington ble innsatt som den første president i USA.

Til å begynne med økte man tallet både på stjerner og striper. Det finnes for eksempel et flagg med 15 stjerner og striper. Men det ble fort oppgitt, og man nøyde seg med 13 striper til minne om de opprinnelige 13 stater.

Vi finner også splittflagg (med to splitter som det danske flagget), for eksempel "The West Virginia Guidon", stat nr. 35, 20. juni 1863. Stjernene er ordnet i to ringer, en ring med 11 stjerner, og en ring med 20 utenpå den. Til slutt en stjerne i hvert av de fire hjørner. Cantonen er kvadratisk.

Her er også de konføderertes flagg fra den amerikanske borgerkrig, delt to ganger rødt, hvitt og rødt, med 7 stjerner eller med 11 stjerner. Videre har vi et "Confederate veterans flag, late 1890s". Det er hvitt med rød canton med blått andreaskors belagt med 13 stjerner.

Dette var noen smakebiter på hva man finner i boken.

Forfatteren Nancy Druckman er en høyt ansett autoritet på amerikansk folkekunst og senior vice president ved Sotheby's auction house i New York. Hun bor i New York city. Jeffrey Kenneth Kohn er en kjent amerikansk flagghistoriker. Han bor i Elkins Park, Pennsylvania.

Jeg anbefaler boken på det varmeste for dem som er interessert i flagg.

Harald Nissen

Aage Wulff 1918 – 2003

Aage Wulff var ubestridt den største heraldiske kunstner i Danmark i 1900-tallets anden halvdel. Mange af hans arbejder udgør varige vidnesbyrd om hans kunstneriske formåen. Det er helt naturligt, at Wulff er repræsenteret med prøver på sin kunst i den internationalt kendte heraldiker Carl-Alexander von Volborths værk "The Art of Heraldry" fra 1987 med tegninger af tidens ypperste våbenkunstnere.

Med baggrund i sin uddannelse som maler og tegner på Københavns Malerskole suppleret med studier i kunsthistorie og farvekemi fik Wulff via dekorationsmaleriet interesse for heraldikken. I mange år virkede han som konservator ved Tøjhusmuseet. Forsvaret gjorde også brug af hans kunstneriske evner, idet han fik til opgave at tegne afdelingsmærker for Hæren. Politiets og Civilforsvarets korpsmærker m. m. tegnede han ligeledes.

Da Islands våbenmærke i 1948 blev udtaget af det danske rigsvåben, udførte Wulff den nødvendige omtegning af skjoldets tredje hovedfelt i Fr. Britzes klassiske version. Der-

med kom han i kontakt med statens heraldiske konsulent, arkivar Poul Bredo Grandjean, for hvem han derefter fik lejlighed til at tegne amts- og kommunevåbener. Også efter Grandjeans afgang i 1954 tegnede og komponerede Wulff kommunevåbener, ofte i et frugtbart samarbejde med amtsdirektør Ernst Verwohlt. Wulffs eminente beherskelse af heraldikkens udtryksmidler og enkle farvesprog og hans forståelse for figurenes traditionsværdi satte sit velgørende præg på en række af Danmarks bedste amts- og kommunevåbener. Det heraldiske ur i amtsgården i Roskilde med amtets og dets elleve primærkommuners våbener er udtryk for hans store kompositionsevne.

Wulff havde megen sans for våbenerne som historiske vidnesbyrd og derfor også for heraldikkens forskellige stilformer. Det kom bl. a. til udtryk i hans udtryksfulde tegninger af danske adelsvåbener, der illustrerer en del af stamtavlerne i Danmarks Adels Aarbog. Wulff har også tegnet fremragende exlibris. I 1981 opsattes en mindetavle i Trinitatis Kirke i Køben-

havn over arkitekten Lauritz de Thurah med dennes våben – med hjelmen courtoisie-vendt mod alteret – malet af Wulff i en udførelse, der er formet afstemt efter kirkens barokinteriør.

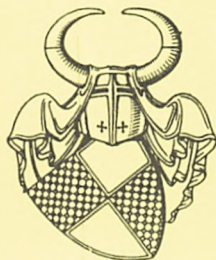
Wulff kom dog navnlig til at sætte sit kunstneriske præg på et andet kirkerum, nemlig Frederiksborg Slotskirke med de danske ridderordeners kapel. Fra 1967 til 1994 var Wulff våbenmaler ved De Kgl. Ordeners Kapitel og videreførte dermed den tradition for maling af våbener for riddere af Elefantordenen og storkorsriddere af Dannebrogordenen, der går tilbage til 1690'erne. Her kom Wulffs indlevelse i heraldikkens væsen til fuld udfoldelse. Med sin temperamentsfulde skaberkraft gengav han ikke alene adskillige våbener for kongehusenes medlemmer og udenlandske statsoverhoveder, men fik lejlighed til at komponere våbener for de mange storkorsriddere, der ikke havde et i forvejen. Hans intuitive evne til at karakterisere den enkeltes personlighed og profession resulterede i en række enkle og stærke våbenkompositioner. Våbenerne males ikke blot på metalplader, der ophænges i slotskirken, men også ind i særlige protokoller. Wulff afpassede elegant udformningen af hvert våben efter,

hvor de skulle males. Det samme våben kan således fremtræde noget forskelligt de to steder.

For flere af de kongelige medlemmer af Det Kongelige Københavnske Skydeselskab og Danske Broderskab malede Wulff prægtige skydeskiver, heraf flere med heraldiske motiver. De kan ses på den gamle lystejendom Sølyst i Københavns omegn sammen med en række skydeskiver, som Wulff har malet for andre af selskabets brødre.

I 1986 tegnede Wulff en forbilledlig udgave af det danske statsvåben, og han nytegnede ligeledes Færøernes og Grønlands våbener. De har siden prydet den danske hof- og statskalendar. Hans version af statsvåbenet gengives nu på danske ambassadeskilte og vidner derved også ude i verden om den høje kunstneriske standard, Wulff satte. Wulff var alle dage trofast over for heraldikkens klassiske traditioner. Hans tegning af det danske statsvåben og hans versioner af kongekronen vil i mange år tjene som inspiration for dem, der har forståelse for heraldikkens ædle kunst.

Nils G. Bartholdy

/Eldre numre af HERALDISK TIDSSKRIFT, HERALDISKE STUDIER, SHS-slips og SHS-blazer-badges (back-numbers of Heraldisk Tidsskrift, publications on heraldry, the SHS-armorial tie and blazer-badges, for sale):

Følgende numre kan stadig købes: 4, 21, 22, 23, 25, 26, 28, 30, 31, 32, 33, 34, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49-50 (jubilæumsskriftet), 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88 - Pris pr. stk. kr. 70, nr. 49-50 dog kr. 300 og nr. 82-89 kr. 110 pr. stk.
Register til Heraldisk Tidsskrift, bind 5, nr. 41-48. Kr. 10.
Register til Heraldisk Tidsskrift, bind 7, nr. 61-70. Kr. 10.

Heraldiske Studier nr. 1. Knud Prange: Våbenanetavlen. Udsolgt.

Heraldiske Studier nr. 2. Bille Brahe: Gravmindernes Vidnesbyrd. Kr. 50.

Heraldiske Studier nr. 3. Ole Rostock: Nogle til 808 skandinaviske skjoldholdere. København 1990. Kr. 50.

Heraldik i Norden = Heraldisk Tidsskrift nr. 49-50. Kr. 300.

SHS-slips I. Clubtie I /darkblue, w/coat of arms in colour). Kr. 100. Udsolgt.

SHS-slips II. Clubtie I /darkblue, strewn w/small coats of arms). Kr. 150.

SHS-blazer-badges, finest goldbraid and colours. Kr. 100.

Alle priser er excl. porto (all prices in Danish kroner and excl. postage).

Bestillinger stiles til (please send your order to):

SEKRETARIATET

Rygårds Allé 3, 2. th., DK-2900 Hellerup, Danmark

SHS-slips samt blazer badge.

SHS club-ties as well as blazer badge.

HERALDISK TIDSSKRIFT

Udgives af *SOCIETAS HERALDICA SCANDINAVICA*, hvis medlemmer modtager det gratis. Tidsskriftet udkommer med to numre årligt, i marts og oktober. Medlemskab koster pr. år Dkr. 250. Medlemskab én gang for alle (kun for personer): det 20-dobbelte. Heraldisk Tidsskrift kan ikke købes i løssalg.

Redaktør

Cand.mag. Poul greve Holstein, Berggreensgade 56, DK-2100 København Ø, Danmark.

Redaktionsudvalg

Godsägare Henrik Degerman, Irjala Gård, FIN-034 00 Vichtis, Finland.

Tandlæge Per Hougaard, Bülowvej 5 B, 2. sal, DK-1870 Frederiksberg C, Danmark.

Universitetslektor, Ph.D. Peter Kurrild-Klitgaard, Nørre Sogade 39, 3. sal, DK-1370 København K, Danmark.

Førstebibliotekar, cand.real. Harald Nissen, Dalen hageby 54, N-7000 Trondheim, Norge.

Patentkonsult Lars C Stolt, Birger Jarlsgatan 113 A, 4tr, SE-113 56 Stockholm, Sverige.

Amtsdirktor, cand.jur. Ernst Verwohlt, Strandengen 4, DK-4000 Roskilde, Danmark.

Skrivende medarbejdere i Heraldisk Tidsskrift nr. 89

Arkivar, seniorforsker, cand.phil. Nils G. Bartholdy, Rigsarkivet, Rigsdagsgården 9, DK-1218 København K, Danmark.

Professor, dr.theol. Troels Dahlerup, Historisk Institut, Århus Universitet, Nørregade, DK-8000 Århus C, Danmark.

Tandlæge Per Hougaard, Bülowvej 5 B, 2.sal, DK-1870 Frederiksberg C, Danmark.

Dr. Franz-Heinz von Hye, Bruder-Willram-Str. 5, A-6020 Innsbruck, Østrig.

Universitetslektor, Ph.D. Peter Kurrild-Klitgaard, Nørre Sogade 39, 3.sal, DK-1370 København K, Danmark.

Førstebibliotekar, cand.real. Harald Nissen, Dalen hageby 54, N-7044 Trondheim, Norge.

Arkitekt Yrjö Sormunen, Näshöjdvägen 3 H 67, FIN-00350 Helsingfors, Finland.

Patentkonsult Lars C Stolt, Birger Jarlsgatan 113 A, 4tr, SE-113 56 Stockholm, Sverige.

Societas Heraldica Scandinavica

Stiftet 1959 i København, er samlingspunktet for alle heraldisk interesserede i Danmark, Finland, Island, Norge og Sverige. Heraldisk Selskab har styrelsesmedlemmer i alle de nordiske lande, og foruden Heraldisk Tidsskrift udsender det skriftserien Heraldiske Studier. Heraldisk Selskabs hjemmeside er på adressen: www.heraldik.org

Heraldisk Selskabs styrelse

Arkivar, seniorforsker, cand.phil. Nils G. Bartholdy, Rigsarkivet, Rigsdagsgården 9, DK-1218 København K, Danmark (næstformand).

Avdelingschef, fil.kand. Tom C. Bergroth, PB 675, FIN-20101 Åbo, Finland.

Jens Bloch, Rygårds Allé 3, 2.th., DK-2900 Hellerup, Danmark (sekretær).

Advokat Hans Cappelen, Olav Vs gate 1, N-0161 Oslo, Norge.

Cand.mag. Poul greve Holstein, Berggreensgade 56, DK-2100 København Ø, Danmark (redaktør).

Universitetslektor, Ph.D. Peter Kurrild-Klitgaard, Nørre Sogade 39, 3. sal, DK-1370 København K, Danmark.

Civilingeniør, cand.polyt. Bo Møller, Bækkeskovvej 23, DK-2700 Bronshøj, Danmark (kasserer).

Statsheraldiker, fil.dr. Henrik Klackenber, Riksarkivet, Box 12541, SE-102 29 Stockholm, Sverige.

Arkitekt Stefan Snæbjörnsson, Heidarlund 7, Box 112, IS-210 Gardabær, Island.

Antikvar, cand.mag. Allan Tønnesen, Ålholmvej 78, DK-2500 Valby, Danmark (formand).

Forskningsassistent, cand.phil. Susanne Vogt, Bernhard Bangs Allé 8, 2-54, DK-2000 Frederiksberg, Danmark.

